

نگاهی به میزگرد «ایران و جنگ جهانی اول»

ناصر صادقی

با همکاری مشترک انجمن ایرانشناسی فرانسه و اداره انتشار اسناد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه ایران میزگرد بین‌المللی «ایران و جنگ جهانی اول» با شرکت عده‌ای از محققان تاریخ از کشورهای مختلف در روزهای ۱۲ و ۱۳ اسفندماه سال جاری در محل دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی تشکیل شد. میهمانان شرکت‌کننده از کشورهای ترکیه، روسیه، فرانسه، آلمان، انگلیس، آمریکا، و آلمان بودند. در طول دو روز مجموعاً بیست مقاله تحقیقی درخصوص موضوع ایران و جنگ جهانی اول ارائه شد.

در جلسه افتتاحیه، معاون وزارت امور خارجه، بعد از گفتن خیرمقدم به شرکت‌کنندگان، با قرائت مقاله‌ای به تشریح موقعیت و مواضع ایران در جنگ جهانی اول پرداخت. سپس رمی بوشارلا رئیس انجمن ایرانشناسی فرانسه ضمن تشکر از حضور شرکت‌کنندگان به تشریح هدفهای مورد نظر در آن میزگرد پرداخت. بعد از پایان مراسم افتتاحیه و تنفس، چهار سخنران به قرائت مقالات خود پرداختند. ابتدا خانم کارولین فونتن از کشور فرانسه در مقاله‌ای با عنوان «دیدگاه‌های بین‌المللی جنگ جهانی اول» مطالبی عرضه داشت و سپس با نمایش دادن چند اسلاید از موزه جنگ پاریس تعدادی از آثار به جای مانده از جنگ جهانی اول را به حضار نشان داد. بعد محمدحسن کاووسی عراقی، رئیس اداره انتشار اسناد، به قرائت مقاله‌ای مفصل تحت عنوان «مسئله بیطرفی ایران» پرداخت. سخنران مزبور نه حرف و حدیث تازه‌ای در خصوص بیطرفی ایران ارائه داد و نه از سند جدیدی درخصوص نقض بیطرفی ایران سخن گفت. سخنران بعدی ترکایا اتایف از ترکیه بود که راجع به «امپراتوری عثمانی و ایران» به ایراد سخن پرداخت. نامبرده، با روحیه شدید ترک‌گرایی در طول سخنرانیهای دیگران، نیز چندین بار به بهانه طرح سؤال به دفاع از ترکها پرداخت، او جنگ جهانی اول را برای عثمانی به جهت از

دست دادن مناطق زیادی در بالکان، کریمه، قفقاز و غیره، ضایعه‌ای جبران ناپذیر دانست و تلاش کرد بر خلاف دیدگاه ارمنیان و غیره، ترکها را قربانی جنگ توصیف کند. سخنان بعدی علی رحمانی از گروه اروپا - آمریکای دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی درباره موضوع «ایران در استراتژی آلمان (۱۸۹۶ - ۱۹۲۰)» سخن گفت. رحمانی جنگ جهانی اول را به عنوان عاملی مهم در شناخت و درک متقابل ایران و آلمان تلقی کرد. او از ایران به عنوان کشوری که تلاش می‌کرد پای یک قدرت سوم را برای تعادل بخشیدن به رقابت روسیه و انگلیس به ایران بازکند، و از آلمان به عنوان کشوری که از سال ۱۸۹۶ سیاست «پیش به سوی شرق» را پی می‌گرفت، یاد کرد. از دید او هرچند آلمان نتوانست در ایران و افغانستان در طول جنگ جای پای محکمی پیدا کند، اما در ضربه زدن به انگلستان و روسیه موفقیت‌های نسبی به دست آورد.

در بعد از ظهر روز نخست میزگرد در طی دو جلسه مجموعاً شش سخنرانی ایراد شد. در جلسه نخست بعد از ظهر ابتدا صالح علیف از روسیه راجع به «تغییرات مهم سیاست روسیه در قبال ایران» به سخنرانی پرداخت. وی شکست روسیه از ژاپن در ۱۹۰۵ و انقلاب ۱۹۰۵ آن کشور را عامل مهمی در تحمیل هزینه‌های سنگین برای نوسازی ارتش روسیه دانست و منشأ بحران در روسیه را همین عامل تلقی کرد. از دید او این بحران روسیه را مجبور کرد که با انگلستان در خصوص ایران مصالحه کند و به نوعی توافق ضمنی دست یابد. این روند موجب انعقاد معاهده ۱۹۰۷ بین دو کشور مزبور شد و به ترتیب زمینه‌های همکاری نزدیک این دو کشور در جنگ جهانی اول فراهم آمد. بعد از علیف، پل لوفت از دانشگاه منچستر راجع به موضوع «بریتانیا و کمربند شرق» به ایراد سخن پرداخت. سپس محمودرضا قدس به قرائت مقاله خود تحت عنوان «تأثیر جنگ جهانی اول بر ساختارهای داخلی ایران» پرداخت. در مقاله او مسائلی از این قبیل مورد بحث قرار گرفت: تشکیل دولت موقت، قراردادهای ۱۹۱۵ و ۱۹۱۶، تشکیل کمیته مجازات، نهضت جنگل، و نیز تأثیر قرارداد ۱۹۱۹ و تحولات ناشی از آن.

در جلسه آخر روز نخست ابتدایان ریشار از فرانسه راجع به «رابطه فرانسه و ایران در اواخر جنگ جهانی اول و بعد از آن» سخنرانی نمود. او اشاره کرد که در طول جنگ جهانی سفارت فرانسه در تهران نقش مهمی در مقابله با دخالت‌های آلمان و هماهنگ ساختن سیاست روس و انگلیس داشت. بعد از پایان جنگ، دوگرایش اصلی، سیاست فرانسه در ایران را تعیین کرد. یکی تمایل دیرینه دیپلماتهای فرانسوی به قبول کردن تقدم انگلیس در این منطقه و دیگری انعقاد قرارداد ۱۹۱۹ بین ایران و انگلیس، و وقوع کودتای ۱۲۹۹.

سپس نصرالله صالحی از اداره انتشار اسناد در خصوص «جنگ جهانی اول و واکنش علمای ایرانی مقیم عراق» به سخنرانی پرداخت. وی در ابتدا اشاره کرد که این مقاله

بر اساس منابع اصلی آن دوران و نیز اسناد «فتاوی جهادیه» علما فراهم آمده که اسناد مذکور در آینده نزدیک در کتابی تحت عنوان «جهادیه» از سوی دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی منتشر خواهد شد.

سخنران با اشاره مختصر به تحولات و وقایع ایران در فاصله زمانی استبداد صغیر تا جنگ جهانی اول، به واکنش‌های علما در برابر هریک از وقایع اشاره کرد و سپس با طرح این سؤال که اصولاً طرز تلقی علما از وقوع جنگ جهانی و کشیده شدن جنگ به قلمرو ممالک اسلامی چه بوده است، به تشریح دیدگاه خود پرداخت. نامبرده در این خصوص سه رویکرد را مطرح ساخت، و سپس به توضیح واکنش‌های علما و نیز موضعگیری آنها در جنگ جهانی پرداخت. سخنران پایانی این روز علی میرانصاری از سازمان اسناد ملی بود که در خصوص «جنگ بین‌الملل اول و بازتاب آن در شعر معاصر ایران» سخن گفت. وی ابتدا توضیح مختصری درباره پیدایش احساسات «آلمان دوستی» در ایران ارائه داد و سپس با اشاره و استناد به شعرهایی از ملک‌الشعراى بهار، وحید دستگردی و ادیب پیشاوری با بیان انعکاس جنگ جهانی در اشعار آنان پرداخت. وی به یکی از سرودهای ادیب پیشاوری به نام «قیصرنامه» اشاره کرده و گفت درون‌مایه اصلی این دیوان چهارده هزار بیتى با موضوعاتی نظیر جنگ جهانی، ستایش قیصر، نکوهش انگلیس و هم پیمانان او و ... مرتبط است.

در روز دوم میزگرد ابتدا کاوه بیات راجع به «تغییر پایتخت از تهران به اصفهان در سال ۱۹۱۵» سخنرانی کرد و بر این اعتقاد بود که نمی‌توان دولتمردانی را که در تهران ماندند و تن به مهاجرت ندادند غیرملی دانست. از دید وی حتی دولتمردان همان عصر نسبت به یکدیگر چنین نظری نداشتند و تنها در دوره‌های بعد عملکرد آنان به صورت ملی و غیرملی مورد ارزیابی قرار گرفته است. سپس الیور باست از انجمن ایرانشناسی فرانسه در خصوص «قدرت‌های خارجی در مقابل ادعاهای ایران در سال ۱۹۱۹» سخنرانی کرد. وی ناکامی دولتمردان ایرانی در تأمین خواسته‌های خود در کنفرانس صلح ورسای را معلول مخالفت‌های کشورهای اروپایی، به ویژه فرانسویها، دانست. و برای اثبات این ایده بارها به منابع غربی و ایرانی استناد کرد. سخنران پایانی جلسه نخست روز دوم سید علی موجانی از اداره انتشار اسناد بود که راجع به «وزارت امور خارجه و جنگ جهانی» به سخنرانی پرداخت. وی سخنرانی خود را از دوره صفویه شروع کرد و به رغم تأکید مکرر بر کاربرد اسناد در روشن شدن مسائل جنگ جهانی، هیچ سند و مدرک تازه‌ای در این خصوص ارائه نداد. وی بر توانمندی‌های هیئت دیپلماسی ایران تأکید کرد اما اشاره‌ای به این که دیپلمات‌های ایرانی حتی نتوانستند در کنفرانس صلح حضور بیابند نداشت. در مجموع سخنرانی وی ارتباط چندانی به آنچه که در خلاصه مقاله‌اش آمده بود نداشت.

در جلسه دوم میزگرد ابتدا ماگدالینا نظریان از فرانسه راجع به «وضع آرامنه آذربایجان در جنگ جهانی اول» به ایراد سخن پرداخت. وی اظهار داشت که با شروع جنگ جهانی و لشکرکشی‌های روسها و عثمانی به آذربایجان، بیشترین خسارات و تلفات به ارمنیان وارد شد. در پی انقلاب ۱۹۱۷ در روسیه و رفتن قشون روسی از آذربایجان، این منطقه مجدداً در خطر اشغال عثمانیها قرار گرفت و موقعیت ارمنیان دوباره به خطر افتاد.

میخائیل زیرنيسکی از آمریکا راجع به «هیئت اعزامی پرس بترین‌های (preesbyterian) آمریکا در ارومیه» سخنرانی کرده وی با استناد به اسناد و سوابق سیاسی میسیونرهای غربی اظهار داشت که هیئت پرس بترین در جنگ به طرفداری از انگلیسها وارد عمل شد. این اقدام موجب تشدید تنشجات بین قومی شده و نهایتاً باعث گردید که جنگ به صورت مقابله بین جهاد اسلامی و جهاد مسیحی درآید و در پایان منجر به برچیده شدن مقر پرس بترین‌های آمریکایی در ارومیه شد سپس فلورانس هلوت راجع به «آشوریها و کلدانیها و هیأت اعزامی فرانسوی» سخنرانی کرد.

در جلسه بعد از ظهر نیز سه تن دیگر به سخنرانی پرداختند. ابتدا رحیم رئیس‌نیا به قرائت مقاله خود با عنوان «شهر تبریز در جنگ» پرداخت، وی شرحی اجمالی از تجاوزات روسها به آذربایجان از پیش از جنگ جهانی ارائه داد و نیز به تجاوزات بی‌درپی روسها و عثمانی به خطه آذربایجان اشاره کرد. رئیس‌نیا، در پایان، آمار و ارقامی از کشته‌شدگان و میزان خسارتهای وارده به تبریز ارائه داد. سپس سید قاسم یاحسینی به قرائت مقاله خود راجع به «بوشهر و تنگستان» در جنگ جهانی پرداخت وی از دلوریها و مقاومت‌های مردم جنوب در مقابل تجاوزات انگلیسها یاد کرد. سپس منصوره اتحادیه درخصوص «دیپلماسی ایران و کنفرانس صلح ۱۹۱۹» سخنرانی نمود. وی علت عمده عدم موفقیت ایران در کنفرانس صلح را تلاش دولت انگلیس در انعقاد قرارداد ۱۹۱۹ با ایران دانست، و در این مورد، شخص کرزن را مسئول اصلی مخالفت با خواسته‌های ایران معرفی کرد. آخرین سخنران میزگرد برت فراگنر از آلمان بود که درباره «تأثیر جنگ در تجدد ایران» سخن گفت. سخنرانی فراگنر کمتر در ارتباط با موضوع بود و بیشتر مسئله تجدد در ایران نیمه دوم سده بیستم میلادی مورد اشاره قرار گرفت.

گفتنی است محمدباقر وثوقی و خانم فلوریدا نصیری که از جمله مقاله‌دهندگان بودند بنابر مشکلاتی امکان شرکت در میزگرد را نیافتند. در پایان عده‌ای از سخنرانان به جمع‌بندی نهایی مجموع مباحث مطرح شده در میزگرد «ایران و جنگ جهانی اول» پرداختند. بنابه گفته دبیر میزگرد، در آینده نزدیک، مجموعه مقالات ارائه شده در ایران به زبان فارسی و در فرانسه به زبان فرانسه منتشر خواهد شد.